

تأثیر شکرگذاری بر تربیت دینی فرزندان

محبوبه پورملک^۱

چکیده

مقوله شکرگزاری فرزندان در مقابل تلاش‌ها و زحمات فراوان والدین، نه تنها برای والدین حائز اهمیت است؛ بلکه از نظر دین اسلام، نیز به عنوان یکی از اصول اولیه و مهم آن، به شمار رفته است. نماز که یکی از واجبات دین اسلام است؛ بر پایه شکرگزاری از خداوند و یاد او بنا نهاده شده است. بعد از خالق قادر و توانا در طول آن به خالقان کوچک، یعنی پدر و مادر می‌رسیم که حداقل انتظار آنها از فرزندانشان شکرگزاری از آنهاست؛ چراکه شکرگزاری نشانه قدردان بودن و با تربیت و با اخلاق بودن فرزندان است. البته باید توجه داشت شکرگزاری که بصورت عادت و بدون توجه به اصل علت کار، باشد؛ بی‌تأثیر خواهد بود و مانند هر عمل دیگری باید بر اساس شناخت صورت گیرد. جامعه به سمتی پیش رفته که فرزندان، بسیار پرتوقع و ناسپاس شده‌اند و این رفتار تمام زحمات را بر تن والدین باقی گذاشته است. اهل بیت علیهم‌السلام که همواره الگوهای زندگی مسلمانان، بوده‌اند؛ چه در گفتار و چه در عمل به مقوله شکرگزاری پرداخته‌اند و این خود، گویای این مساله است که؛ والدین می‌توانند از شکرگزاری به عنوان یکی از گزاره‌های اصلی تربیت دینی استفاده کنند.

کلیدواژه: شکرگزاری، تربیت، فرزند، والدین.

^۱ - فارغ‌التحصیل سطح دو حوزه علمیه زهراپیه نجف‌آباد، ۱۴۰۲

مبحث تربیت فرزندان، در جوامع امروزی، از مسائل بسیار مهم و اساسی شمرده می‌شود و پژوهشگران و نظریه‌پردازان، هر کدام، به ابعاد متفاوتی در این باب پرداخته‌اند. اما نوع نگاه به تربیت در جوامع و ادیان متفاوت است؛ و به هر بابی در این جوامع متناسب با نوع نگرش، اعتقاد و اصول مختص به مساله تربیت، بیشتر توجه شده است. در دین اسلام، با توجه به نگرش دینی و سنتی بحث تربیت از باب اخلاق و دین و سنت و سیره، مورد توجه قرار گرفته است. یکی از مباحث اخلاقی مهم، که در مورد فرزندان عصر حاضر، مطرح است؛ ناسپاسی و زیاده‌خواهی آنها نسبت به والدین و جامعه و به تبع آن مبحث مهم دین‌گریزی و خاضع و خاشع نبودن در مقابل خالق رحمن و رحیم است. با وجود تحصیلات عالی اکثر والدین و به روز بودن آنها در مسائل تربیتی، بی‌تربیتی اخلاقی فرزندان روزبه‌روز بیشتر شده و تبدیل به یک ناهنجاری بزرگ تربیتی شده است. در مقابل ناسپاسی، سپاسگزاری و شکرگزاری مطرح می‌شود. آیا با نهادینه کردن عادت شکرگزاری در فرزندان، اخلاق ناسپاسی و خودخواهی و زیاده‌خواهی آنها در مقابل دیگران و خدای مهربان، اصلاح خواهد شد؟ هدف این تحقیق، تشریح واژه شکر و تربیت و بیان ارتباط این دو مقوله با یکدیگر است. با بر شمردن آثار روان‌شناختی و اخلاقی و ظاهری شکرگزاری در زندگی، به تبع، تاثیرات تربیتی آن نیز آشکار خواهد شد. نهادینه کردن شکرگزاری در وجود فرزندان، نگرش آنها را به زندگی و داشته‌ها و خدماتی که به آنها از طرف دیگران می‌رسد؛ را تغییر می‌دهد. این شیوه تربیتی، نه تنها از اصول دین اسلام و سیره و شیوه تربیتی معصومین بوده است؛ بلکه از اصول تربیتی جوامع دیگر نیز هست. این مقاله به شیوه توصیفی- کتابخانه‌ای نگاشته شده است. در باب این موضوع مقاله‌هایی نگاشته شده؛ که از جمله می‌توان موارد زیر را برشمرد:

- ۱- استخراج انواع شیوه‌های تربیتی با مراجعه به سیره تربیتی معصومین به وسیله تبیین مفهوم شکرگزاری، زهرا زارع زاده، محدثه پور میر عبداللہی، سینا رازقیان
- ۲- تبیین جایگاه شکر و قدردانی در آموزه‌های اسلامی، نوشته ابراهیم سالاروند، دی ۱۳۹۶ که نویسنده در این مقاله به جایگاه شکرگزاری در آموزه‌های اسلامی پرداخته است و نظرات فقها را نیز بیان نموده است.
- ۳- نقش شکرگزاری در زندگی، حبیب‌الله فرحزاد، بهار و تابستان ۱۳۹۷، به اثر شکرگزاری در زندگی و افزایش نعمت‌ها اشاره دارد و به مراحل شکرگزاری اشاره می‌نماید.
- ۴- شکر نعمت نعمت افزون کند، شکرگزاری در قرآن و احادیث، لیلا سلیمانی سروستانی، زمستان ۱۳۹۲، به یکی از شیوه‌های تربیتی شکر که شیوه عملی است اشاره نموده است و بر روی آن تاکید می‌نماید.
- ۵- آقای محسن عباسی ولدی در جلد پنجم سری کتابهای طعم شیرین خدا به مبحث شکرگزاری در تربیت فرزندان پرداخته است.

۱- تعریف واژه شکر

شکر در لغت کشف و اظهار سپاس است و در عرف علما اظهار نعمت منعم است بواسطه اعتراف دل و زبان.^۲

بعضی می‌گویند: شکر عبارت از ثناء بر نیکوکاری است به واسطه یادآوری نعم او، و شکر در لغت به معنی وصف جمیل است.^۳

ابوسعید خراز می‌گوید: شکر اعتراف به وجود منعم است و اقرار بر ربوبیت حق به حکم. شبلی را پرسیدند شکر چیست؟ گفت آن است که در نعمت منعم را ببینی. از شکر سه معنی مراد است: معرفت منعم، قبول نعمت، سپاسگزاری در مقابل نعمت، و هر سه معنی در مورد عامه است.^۴

معنی شکر در نعمت، عملی است که از تعظیم بزرگ داشت نعمت دهنده است به سبب نعمت دادن او خبر می‌دهد، خواه یادآوری به زبان باشد، یا اعتقاد و دوستی بدل یا خدمت و کردار به مقام، و در اصطلاح به کار بردن بنده است؛ نعمت‌های خدای تعالی را در آنچه نعمت برای او آفریده است و حقیقت آن را جز کسانی که دنیا را پشت سر انداخته‌اند در نمی‌یابند.^۵

شکر در عرف علما اظهار نعمت منعم می‌باشد؛ به واسطه اعتراف دل و زبان. شکر در نعمت، شناسایی بخشنده نعمت است؛ آنگاه حالت خضوع در نفس پیدا شدن و سپس اظهار شناسایی و بکار بردن نعمت در راهی که منعم خواسته است. شاکر کسی است که نعمت حق متعال را ظاهر می‌سازد و از ان سپاسگزاری می‌نماید.^۶

شکر یعنی شناخت نعمت و ظاهر کردن آن و در مقابل آن کفر قرار دارد به معنای پوشاندن نعمت و در اصطلاح دینی شکر نعمت عبارت از؛ شناخت اینکه آنچه در دست اوست نعمت است.^۷

هر که خدا به او نعمتی دهد و او آنرا از دل بفهمد، شکرش را ادا کرده است. شکر به معنای شناخت و درک نعمت و شکرگزاری از نعمت دهنده، از فضیلت‌های اخلاقی است.^۸

واژه شکر، به معنای یادآوری نعمت و اظهار و نشر آن است. در فارسی به معنای سپاس نیز آمده است. شکر از سوی خدا به معنای پاداش و سپاس است و خداوند از این جهت شاکر و شکور است. امام خمینی

^۲ -انصاری، عبدالله، مقامات معنوی.

^۳ -سجادی، سید جعفر، فرهنگ لغات و اصطلاحات و تعبیرات عرفانی.

^۴ -انصاری، عبدالله، همان

^۵ -گوهری، سید اسماعیل، شکر در قرآن، روایات و نهج البلاغه، ص ۳۰.

^۶ -همان، ص ۲۶.

^۷ -زهرا زارع زاده، محدثه پور میر عبداللہی، سینا رازقیان، استخراج انواع شیوه‌های تربیتی با مراجعه به سیره تربیتی معصومین به وسیله تبیین مفهوم شکرگزاری.

^۸ -همان.

در کتاب شرح چهل حدیث خود شکر را این گونه تعریف می نمایند: بدانکه شکر عبارت است: از قدردانی نعمت مُنعم و آثار این قدردانی در قلب به طوری بروز کند؛ و در زبان به طوری؛ و در افعال و اعمال به طوری دیگر. اما در قلب، آثارش از قبیل خضوع و خشوع و محبت و خشیت و امثال آن است و در زبان، ثنا و مدح و حمد. و در جوارح، اطاعت و استعمال جوارح در رضای منعم، و امثال این است و از راغب منقول است که شکر، تصور نعمت و اظهار آن است. بنابراین، شکر عبارت از پر شدن از ذکر منعم است و عارف محقق، خواجه انصاری، فرماید: شکر اسمی است برای معرفت نعمت، زیرا که آن طریق معرفت منعم است.^۹

شکر عبارت از این است که انسان، تمام آنچه را خدا به او روزی داده برای ان اهدافی که افریده شده است صرف کند.^{۱۰}

۱-۲ تعریف واژه تربیت

تربیت از ماده ربو به معنای افزودن و رشد و نمو کردن آمده و در اصطلاح تعاریف متعددی از آن بیان شده است و هرکس از زاویه ای به آن نگریسته و تعریفی خاص از آن ارائه داده است؛ یکی بر اساس هدف، دیگری بر اساس روش و سومی بر اساس تلفیقی از روش و هدف. تعریف کلی که می توان به عنوان مبنا و محور از آن استفاده کرد؛ چنین بیان می شود؛ تربیت عبارت است از هرگونه فعالیتی که معلم، والدین یا هر شخص دیگری به منظور اثرگذاری بر شناخت، نگرش، اخلاق و رفتار یک فرد دیگر، بر اساس اهداف از پیش معین شده انجام می دهد. البته اهداف و محتوای تربیت نسبت به هر فرد، گروه یا مکتبی متفاوت است. همچنین طبق این تعریف نه مربی تنها به معلم اطلاق می شود و نه مربی به دانش آموز. هم چنین، محیط تربیت نیز اعم از مدرسه و محیط های آموزشی است و شامل مدرسه، خانه، محل کار و حتی کوچه و خیابان نیز می شود.^{۱۱} برای تربیت تعاریف متعددی ارائه شده است. شهید مطهری این مقوله را پرورش دادن، یعنی استعداد های درونی ای را که بالقوه در یک شی موجود است به فعلیت درآوردن و پروردن تعریف کرده است. بر اساس این مطلب، روش تربیتی به کارگیری راه کارها و ابزارهایی است برای به فعلیت رساندن استعداد های درونی افراد.^{۱۲}

تربیت، فراهم کردن زمینه برای رشد استعدادها در جهت رسیدن به هدف آفرینش است. پس در راه کارهای تربیتی، باید سه عنصر اساسی شناخته شود. اول هدف آفرینش، دوم: استعدادها و سوم: شیوه فراهم کردن زمینه برای رشد استعدادها، جهت رسیدن به هدف.^{۱۳}

۱-۳ گزاره های تربیت دینی

^۹ - خمینی موسوی، سید روح الله، شرح چهل حدیث، ص ۳۸۲.

^{۱۰} - حوزه نعت، شکرگزاری در کلام امام علی علیه السلام.

^{۱۱} - حسین زاده، سید علی، سیره تربیتی پیامبر (ص) و اهل بیت (ع)، ص ۳۳.

^{۱۲} - ژیان، فاطمه، رفعت، محسن، تحلیلی نقش و الگوی مخاطب شناسی در اتخاذ شیوه های تربیتی بر مبنای آموزه های نهج البلاغه، ص ۶۰.

^{۱۳} - عباسی ولدی، محسن، من دیگر ما، جلد ۱، ص ۱۹.

به گفتار، رفتار یا حالتی می‌گویند که دارای یک پیام تربیتی است؛ خواه مثبت و خواه منفی. اولین و مهمترین دسته از گزاره‌های تربیتی، گزاره‌های تصویری است؛ که مربی در ارتباط با محیط اطراف خویش رفتارهایی انجام می‌دهد و مخاطب، تماشاچی آن بوده و تصویربرداری می‌کند. به این رفتارها، گزاره‌های تصویری گفته می‌شود. در این گزاره‌ها مربی به صورت مستقیم با مخاطب در ارتباط نبوده و مخاطب، تنها بیننده رفتار او است. سخنانی که والدین می‌گویند از همین دسته است. دومین دسته از گزاره‌های تربیتی، گزاره‌های رفتاری است. گزاره‌هایی است که مخاطب از نوع رفتار مربی با خودش دریافت می‌کند. این گزاره‌ها هم نوعی گزاره تصویری است؛ اما با این تفاوت که در این گزاره‌ها مخاطب از نوع رفتار مربی با خود تصویربرداری می‌کند؛ اما در گزاره‌های تصویری از نوع برخورد مربی با دیگران تصویربرداری می‌شود.^{۱۴}

۲-۱- شکرگزاری در تأثیر آن در اخلاق فرزندان

باتوجه به اهمیت شکر و قدردانی در آموزه‌های قرآنی و مکتب اهل بیت، دانشمندان و علمای علم اخلاق در آثار خود موضوع شکر و قدردانی را همواره مطرح نظر قرار داده‌اند. به گونه‌ای که می‌توان گفت کمتر کتابی است که با رویکرد اخلاقی نگاشته شده باشد؛ ولی به موضوع شکر پرداخته باشد. کتابهایی همچون محجۃ البیضاء فیض کاشانی، جامع السعادات ملا محمد مهدی نراقی، قلب سلیم شهید دستغیب، چهل حدیث و درس‌های اخلاق امام خمینی، از جمله آثار اخلاقی هستند که بابتی را به مفهوم شکر اختصاص داده‌اند. از طرفی، قدردانی یکی از جدیدترین و مهم‌ترین سازه‌های روان‌شناسی مثبت است که به تازگی مورد توجه محققان قرار گرفته است.^{۱۵}

دانشمندان اسلامی شکر را فعلی اخلاقی و فطری می‌دانند. اخلاق، مجموعه صفات روحی و باطنی انسان است که بر اثر تکرار در نفس انسان به صورت ملکه درآمده و رفتار متناسب با آن، بدون تأمل از انسان صادر می‌شود.^{۱۶}

یکی از پیامدهای مثبت شکرگزاری، شادی، امیدواری بیشتر افراد و رضایت از زندگی است؛ زیرا افراد سپاسگزار از جهت شکل‌گیری تعهدات اجتماعی، استفاده از مهارت‌های مقابله با استرس و مثبت بودن همه‌جانبه، توانمندتر از سایرین بوده و در جهت حل مشکل خلاقانه عمل می‌نمایند.^{۱۷}

^{۱۴} -عباسی ولدی، محسن، من دیگر ما، جلد ۳، ص ۲۲ و ۲۳.

^{۱۵} -سالاروند، ابراهیم، مفهوم‌شناسی مقایسه تطبیقی و بررسی شکل‌گیری شکرگزاری از نگاه اندیشمندان اسلامی و روان‌شناسی، ص ۳۹.

^{۱۶} -همان، ص ۵۰.

^{۱۷} - احمدپوری، سیده فاطمه، بررسی تأثیر مهارت‌های مثبت‌اندیشی مبتنی بر دفتر شکرگزاری بر سلامت معنوی دختران نوجوان، ص ۵۲.

اولین راه شکر نعمت، شناخت قلبی است. اگر انسان حواسش به نعمت‌ها باشد و به آنها دقت کند؛ می‌تواند به نعمت‌ها شناخت قلبی پیدا کند و خدا همین شناخت قلبی نعمت را پای ادای شکر می‌نویسد و نام این بنده را در فهرست شاکران وارد می‌کند.^{۶۶}

دومین راه شکر نعمت، ذکر زبانی است؛ البته نه ذکر با افراط و تفریط. دو نوع ذکر زبانی وجود دارد؛ گاهی انسان ذکر می‌گوید تا به حقیقتی توجه کند و گاهی هم به حقیقتی توجه می‌کند و بعد آن ذکر می‌گوید. حمد و شکر از نوع دوم ذکر است. یعنی آدم وقتی به نعمتی توجه می‌کند؛ ایمان می‌آورد که این نعمت از طرف خداست.^{۶۷}

امام صادق علیه‌السلام فرمود: نعمتی را که خداوند به بنده‌ای ارزانی می‌کند، چنان‌چه او با قلبش آن نعمت را بشناسد و در ظاهر هم با زبانش خدا را حمد کند، همین که کلامش تمام شد، برایش به زیاد شدن نعمت، دستور داده خواهد شد.^{۶۸}

رعایت شکرگزاری زبانی، در شاکر تربیت کردن بچه‌ها، خیلی موثر است. نیاز نیست والدین بصورت مداوم به فرزندانشان بگویند؛ به نعمت‌های خدا توجه کنید و وادارشان کنند به شکر نعمت‌ها، بلکه همین قدر که خود والدین در طول روز، چندین مرتبه، در حالت‌های مختلف، شکر خدا را به زبان بیاورند؛ بسیار موثر است. بچه‌ها نباید از والدین ناشکری ببینند. فرزندان ناشکر بدقلق هستند؛ چون به جای توجه به داشته‌ها به نداشته‌ها، به نداشته‌هاشون دقت می‌کنند. انسان‌ها نسبت به نعمت‌های خدا سه حالت دارند: حالت شکرگزاری، حالت ناشکری و حالت بی‌خیالی. والدین بی‌خیال نسبت به نعمت‌های خدا، هیچ واکنشی از خود نشان نمی‌دهند؛ حتی به اندازه شکر زبانی. این آدم‌ها، هم خودشان زمینه ناشکری دارند و هم زمینه ناشکری را در فرزندانشان ایجاد می‌کنند.^{۶۹}

شیطان قسم خورده که سر راه مستقیم خدا قرار بگیرد. قَالَ فِيمَا أُغْوِيْتَنِي لِأَفْعُدَنَّ لَهُمْ صِرَاطَكَ الْمُسْتَقِيمَ.^{۷۰} ثُمَّ لَا تَيَسَّرُ لَهُمْ مِنْ بَيْنِ أَيْدِيهِمْ وَمِنْ خَلْفِهِمْ وَعَنْ أَيْمَانِهِمْ وَعَنْ شَمَائِلِهِمْ وَلَا تَجِدُ أَكْثَرَهُمْ شَاكِرِينَ.^{۷۱} (ابلیس) گفت: اکنون که من را گمراه ساختی، من بر سر راه مستقیم تو، در برابر آنها کمین می‌کنم. سپس از پیش روی آنها و از پشت سرشان و از طرف راست و چپ آنها، به سراغشان می‌روم و بیشتر آنها را شکرگزار نخواهی یافت. پس نشانه موفقیت شیطان در منحرف کردن بنده‌های خدا، یک چیز است: شاکر نبودن. شیطان وقتی آرام می‌گیرد که آدم، انسانیتش را از دست بدهد.^{۷۲}

^{۶۶} -گوهری، سید اسماعیل، همان، ص ۱۵۹.

^{۶۷} -همان، ص ۱۷۲.

^{۶۸} -الکلینی، محمد بن یعقوب، الکافی، جلد ۲، ص ۹۵.

^{۶۹} -عباسی ولدی، همان، ص ۱۷۴.

^{۷۰} -اعراف، ۱۶.

^{۷۱} -اعراف، ۱۷.

^{۷۲} -عباسی ولدی، همان، جلد ۵، ص ۵۵.

امروز، نماز به عنوان یکی از شیوه‌های شکر، بین نوجوان و جوان و حتی بچه‌ها معرفی می‌شود. گفته می‌شود: نماز تشکر از خداست. شکی در این حرف نیست؛ ولی چرا بچه‌ها با شنیدن این حرف واکنش خاصی نشان نمی‌دهند و سمت نماز و عبادت نمی‌روند؟ جوابش این است که: برای دیدن نتیجه، نماز تشکر از خداست؛ باید قبل از آن مخاطب را آماده کنیم و او را به این نقطه برسانیم که خود را غرق در نعمت ببیند و به خاطر این همه نعمتی که به او رسیده شرمند خدا باشد. وقتی به شرمندگی در مقابل معبود رسید؛ به این فکر می‌افتد که چه طوری از خدا تشکر کند. اینجا است که وقتی به او گفته می‌شود: نماز تشکر از خداست؛ معنایش را می‌فهمد و حس می‌کند. در حال حاضر اگر به نوجوان و جوان بگویید: حواست باشد! غرق نعمت هستی، از آن چیزی نمی‌فهمد؛ چون یاد گرفته تنها به نداشته‌هایش توجه کند و آنها را به قدری بزرگ دیده است که انگار داشته‌هایش، نعمت خاصی نیستند و بدتر اینکه خدا را مقصر نداشته‌های خود می‌بیند. پس گفتن و یادآوری تشکر، اصلاً برایش معنایی ندارد.^{۷۳}

مِمَّا رَزَقَكُمُ اللَّهُ خَالًا طَيِّبًا وَاشْكُرُوا نِعْمَتَ اللَّهِ إِنَّ كُنتُمْ لِإِيَّاهُ تَعْبُدُونَ . پس از آنچه خدا حلال و پاکیزه، روزی‌تان کرده است، بخورید و شکر نعمت خدا را به جا آورید، اگر فقط او را می‌پرستید.^{۷۴} یکی از ابزارهای دیگر در روش تربیت اخلاقی، عینیت بخشی به آموزه‌ها می‌باشد. از رایج‌ترین روشهای آموزشی، محسوس و ملموس نمودن آموزه‌ها و عینیت بخشی به آنها به‌ویژه آموزه‌های نظری و ذهنی در راستای درونی ساختن آنها می‌باشد. انسان‌ها بیشتر آموزه‌های خود را از راه حواس ظاهر می‌گیرند؛ زیرا همواره با حواس ظاهر سر و کار دارند. از این رو اگر آموزش از راه حواس صورت گیرد ساده‌تر و زودتر آموخته می‌شود.^{۷۵}

نتیجه

تاثیر شکرگزاری در تربیت فرزند، تاثیر قطعی داشته و نه تنها در تربیت اجتماعی، بلکه در تربیت دینی فرزندان موثر می‌باشد. سیره تربیتی معصومین بر پایه شکرگزاری بوده و خدا نیز با آیه‌های فراوان آن را تایید می‌کند. شکرگزاری با حمد متفاوت است؛ چراکه حمد تنها مخصوص خداوند است. آموزش شکرگزاری به فرزندان؛ آنها را نه تنها قدردان پدر و مادر بلکه شکرگزار پروردگار متعال، می‌سازد. این تربیت به شیوه مستقیم و غیر مستقیم با اعمال و رفتار والدین، صورت می‌پذیرد و پس از مدتی نهادینه شده و فرزند از داشته‌های خود در زندگی لذت می‌برد. آنگاه است که متوجه مخلوق اصلی این داشته‌ها شده و شکرگزار منعم اصلی خواهد بود. لذت از زندگی، باعث ایجاد آرامش روانی و احساس خوشایندی در فرد می‌شود. این مقاله با دلایل علمی و روایی توانسته تا حدودی تاثیر شکرگزاری را در تربیت فرزندان اثبات کند؛ اما چون اصول تربیتی نیاز به کسب مهارت و ارائه راه حل عملی دارد؛ در دایره این مقاله نگنجیده و پیشنهاد می‌شود تحقیقات علمی و پژوهشی، پیرامون راههای آموزش شکرگزاری به فرزندان، صورت گیرد.

^{۷۳} - همان، ص ۸۶-۸۷.

^{۷۴} - خحل، ۱۱۴

^{۷۵} - ایزدی، مهدی، مهدوی‌منش، حسین، پی‌جویی خانواده و کارکردهای تربیتی آن در آموزه‌های امام سجاد علیه‌السلام...، ص ۶۸

منابع

۱-قرآن

۲-نهج البلاغه

منابع فارسی

۳-بینا، محسن، مقامات معنوی: ترجمه و تفسیر منازل السائرین خواجه عبدالله انصاری، بی‌نا، بی‌جا، ۱۳۷۴.ش.

۴-سجادی، سید جعفر، فرهنگ لغات و اصطلاحات و تعبیرات عرفانی، تهران، انتشارات طهوری، چاپ سوم، ۱۳۶۲.ش.

۵-حسینی‌زاده، سید علی، سیره تربیتی پیامبر صلی‌الله‌علیه‌وآله و اهل بیت علیهما‌السلام در تربیت فرزند، جلد اول، قم، پژوهشگاه حوزه و دانشگاه، چاپ زیتون، چاپ پنجم، ۱۳۸۵.ش.

۶-جی.پی.واسوانی، سپاسگزاری توانمندی خلاق، طیب‌نما، فریبا، تهران، چاپ گنج شایان، بهارسبز، چاپ دوم، ۱۳۹۱.

۷-خمینی موسوی، سید روح‌الله، شرح چهل حدیث، تهران، موسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی، ۱۳۹۲.ش.

۸-گوهری، سید اسماعیل، شکر در قرآن، روایات و نهج البلاغه، قم، نشر کعبه، چاپ مروی، ۱۳۶۴.ش.

۹-عباسی ولدی، محسن، طعم شیرین خدا، جلد ۵، قم، آیین فطرت، ۱۳۹۹.ش.

۱۰- _____، طعم شیرین خدا، جلد ۶، قم، آیین فطرت، ۱۳۹۹.ش.

۱۱- _____، من دیگر ما، جلد اول، قم، جامعه الزهراء علیهما السلام، ۱۳۹۱.ش.

۱۲- _____، من دیگر ما، جلد سوم، قم، جامعه الزهراء علیهما السلام، چاپ عمران، چاپ

نهم، ۱۳۹۴.ش.

منابع عربی

۱۳- حر عاملی، محمدبن حسن، **وسائل الشیعه**، قم، انتشارات کتابچی، چاپ دهم، ۱۳۸۶ه.ش.

طوسی، محمدبن حسن، الامالی، قم، دارالثقافه و دارالکتاب الاسلامیه، ۱۴۱۴ق

۱۴- کلینی، محمدبن یعقوب، **الکافی**، تهران، دارالکتب الاسلامیه، ۱۴۰۷ق.

۱۵- مجلسی، محمد باقر، **بحار الانوار**، جلد شانزدهم، تهران، انتشارات الاسلامیه، بی تا

۱۶- _____، **بحار الانوار**، جلد ۶۸، دارالاحیاء التراث العربی، ۱۴۰۳ق.

مقاله‌ها

۱۷- احمدپوری، سیده فاطمه، تقی، مینو، ((بررسی مهارت‌های مثبت‌اندیشی (خوش‌بینی) مبتنی بر دفتر شکرگزاری بر سلامت معنوی دختران نوجوان))، نشریه پژوهش پرستاری ایران، دوره ۱۴، ۱۳۹۸، شماره ۱.

۱۸- یزدی، مهدی، مهدوی منش، حسین، ((پی‌جویی خانواده و کارکردهای تربیتی آن در آموزه‌های امام سجاد علیه‌السلام با تاکید بر شیوه‌های انحراف‌زدایی و فضیلت‌افزایی))، دو فصلنامه علمی پژوهشی مطالعات قرآن و حدیث، ۱۳۹۱، شماره اول.

۱۹- پژوهشگرهای دانشگاه هاروارد کمبریج ماساچوست در ایالات متحده، ((چگونه فرزندان خود را **قردان و سپاسگزار بار بیاوریم**))، اخبار تحلیل و جستجو ژرنال‌های تخصصی، ۱۳۹۷ه.ش.

۲۰- سالاروند، ابراهیم، امیری، حسین، ((مفهوم‌شناسی مقایسه تطبیقی و بررسی چگونگی شکل‌گیری شکرگزاری از نگاه اندیشمندان اسلامی و روان‌شناسی))، مجله ادیان مذاهب و عرفان، معرفت، بهمن ۱۳۹۸، شماره ۲۶۶

<https://www.noomags.ir/view/fa/articlepage/1667434>

۲۱- جمعی از نویسندگان نهمین همایش علمی پژوهشی علوم تربیتی و روانشناسی، ((آسیب‌های اجتماعی و فرهنگی ایران))، ۱۳۹۶ه.ش.

۲۲- ژیان، فاطمه، رفعت، محسن، ((تحلیل نقش و الگوی مخاطب‌شناسی در اتخاذ شیوه‌های تربیتی بر مبنای آموزه‌های نهج‌البلاغه))، نشریه پژوهشنامه نهج‌البلاغه، ۱۳۹۹، شماره ۳۰.

۲۳- عباسی مقدم، مصطفی، ((اسوه‌های قرآنی و شیوه‌های تربیتی و تبلیغی آنان))، نشریه پژوهشنامه تربیت تبلیغی، ۱۳۹۳، شماره ۴ و ۳.

۲۴- فرحزاد، حبیب‌الله، ((نقش شکرگزاری در زندگی))، ره توشه، ویژه برادران، محرم ۱۴۴۰، بهار و تابستان ۱۳۹۷، شماره ۱۱۰.

<https://www.noormags.ir/view/fa/articlepage/1694427>

۲۵- یعقوبی، روح‌الله، علیه‌کردز عفرانلو، کامبوزیا، ((تحلیل زبان‌شناختی واژه‌های حمد و شکر در آیات قرآن کریم بر پایه الگوی ارتباطی یاکوبسن و رده‌بندی کولماس))، فصلنامه علمی-پژوهشی ادبی-قرآنی، دانشگاه اراک، ۱۳۹۷، شماره اول.